

TEKE BÖLGESİNDE KABAK KEMANE VE YÖRÜK KEMENESİ

*Kadir Verim**

Abstract

KABAK KEMANE AND YÖRÜK KEMENESİ IN THE TEKE REGION

During the ages a variety of civilisations have inhabited in Anatolia and therefore a rich cultural inheritance was constituted. As an indicator and natural consequence of cultural diversity, Anatolia is also very rich in her musical instruments. Over time, some of these instruments vanished and some of them faced with extinction. Especially musical instruments that have similar and more powerful counterparts are diminishing. This threat is valid for a variety of Anatolian folk musical instruments especially for the bowed ones. The pear-shaped kemençe has been used is in classical Turkish music for a long time and there are some similar musical instruments in some parts of the Anatolia. The “yörük kemene” and “nail kemene” can be taken into account as two pear-like forms of our survived bowed folk music instruments. The yörük kemenesi is used exclusively in Teke region, and as the name implies, the yörük kemenesi has been kept alive by the Yörük Türkmens. With regard to the shape and playing technique, the yörük kemenesi and the fasıl kemençesi are almost similar to each other. Similarly, tırnak kemenesi and nail kemene resemble each other in point of form and playing technique. Kastamonu and its environs are the main places that nail kemene is used. According to the residents of those regions, the name of the musical instrument is originated from its nail-based playing style. In this presentation, the structural properties and playing styles of the instruments will be described in detail which was briefly introduced above. Unpublished photographs and audio/video recordings will be shown as supportive items.

Giriş

Anadolu’da tarih boyunca ortaya çıkan medeniyetlerin bıraktığı zengin kültür mirasının bir göstergesi olarak çalgılar da dikkate değer bir çeşitlilik ve zenginlik göstermiştir. Zamanla bu çalgıların bir kısmı unutulmaya yüz tutmuş, bir kısmı da büsbütün yok olmuştur. Müzik gelenekleri içinde belli bir yer edinmiş olan çalgılar bile günden güne kullanılmaz hale gelmiştir. Bu olumsuz gidiş birçok Anadolu halk çalgısının, özellikle yaylı çalgıların geleceğini tehdit etmektedir.

Anadolu’da kullanılan bazı yaylı çalgılar şekil olarak birbirine çok benzer; ‘kabak kemane’, ‘kabak’, ‘kemane’, ‘kemençe’, ‘kemene’ gibi. Aynı çalgıların fasıl musikisinde de kullanılan benzerleri vardır. Bütün bu çalgıların ortak bir kimliğinden bahsedilebilir mi acaba? Mahmut Ragıp Gazimihal’e göre, “XVIII. yüzyıl ortalarına kadar büyük şehirlerimizde rağbette kalarak batı keman-

* İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Çalgı Bölümü araştırma görevlisi

larının moda olması üzerine gözden düşen, fakat adeta bütün Asya yaylı sazlarının atası sayılabilecek kadar kıdem arz eden aletin esas Türkçe adı 'ıklığ'dır" (1953a: 785). Demek ki Anadolu'da 'kabak' biçiminde kısaltılan, 'kemen' veya 'kemene'diye de anılan 'kabak kemane', Gazimihal'in araştırmalarına göre bir ıklığ türüdür. Gazimihal ıklığın bir kopuz türevi olduğunu, Arapçada 'rebap', Farsçada 'kemañçe'diye anıldığını da belirtmiştir. Onun incelemelerinden çıkan sonuca göre, "halk dilindeki 'ıklık', bilgiçlerin dilindeki 'kemañçe' ve 'rebap' üç ayrı çalgı değil, aynı çalgının farklı adlarıdır"(Gazimihal 1953b: 835; 1958).

Kabak Kemane

Kabak kemane Teke yöresinde¹ sıklıkla çalınan, Anadolu'nun en köklü yöresel yaylı çalgılarından biridir. Günümüzde Türk halk müziğinin temel yaylı çalgısı konumundadır, Anadolu'nun geniş bir kesiminde kullanılmaktadır. Teke yöresinde 'kemen' veya 'kemene' olarak da adlandırılan bu çalgının en yaygın adı 'kabak kemane'dir. Anadolu'nun güneybatısında bu çalgıya kısaca 'kabak' da denir. Ancak, günümüzde büyük şehirlerde 'kemane' adlandırması gittikçe yayılmaktadır.

Kemane, gövde, sap, burguluk ve ayak olmak üzere dört temel bölüm ile yaydan oluşur. Kemanenin ölçülerinde belli bir standart olmaması çalgının bölümlerinin, özellikle gövde kısmının her yapım ustasının elinde farklı ölçülerde biçimlendirilmesine yol açmıştır. Özellikle Anadolu'nun kırsal bölgelerinde imal edilen kemaneler malzeme seçimi ve çalgının ölçüleri bakımından çeşitlilik gösterir. Ayrıca yerel yapımcılar çalgılarını yörelerinin imkânları ve tercihleri doğrultusunda imal ettikleri için, kemane yapımında belli bir standart tutturmak da bir hayli zor olsa gerektir. Çalgı yapımının yöreden yöreye gözlenen farklılıkları şöyle sıralanabilir: tekne malzemesinin çeşitliliği, deri tercihinin ve tel sayısının değişmesi.

Kemane teknesinin yapımında temel olarak üç çeşit malzeme kullanılmaktadır: Sukabağı, hindistancevizi, değişik türde ağaçlar.² Bu malzemeler arasında, Anadolu'da en yaygın olarak tercih edileni sukabağıdır. Kabak kemanenin (bkz. Şekil 1) geleneksel olarak nasıl imal edildiğini ve nasıl çalındığını yerinde gözlemek ve ayrıntıları kaydetmek amacıyla, Burdur'da alan çalışmalarını yürüttüm. Araştırmalarım sırasında, kabak kemane yapımcıları Tahsin Yazar ve İzzet Çiloğlu ile sık sık görüştüm. Özellikle hem yapımcı olan, hem de bu çalgıyı icra edebilen Tahsin Yazar'dan su kabağının nasıl kullanıldığı hakkında ayrıntılı bilgiler elde ettim. Edindiğim bilgiler ışığında su kabağının iklim ve hava şartlarından kolayca etkilenen ve belli bir süre sonra gerek biçimce gerek yapıca bozulmaya yüz tutan bir malzeme olduğunu öğrendim. Kemanenin en yaygın ana malzemesi olan su kabağı her bölgede yetişmediği için çalgı imalatçıları gövdenin yapımında başka malzemelerden de faydalanıyorlar. Bunlardan en yaygını, ıklığ imalinde eskiden de kullanılmış olan hindistancevizi kabuğudur. Kanaatimizce, hindistancevizi bazı bakımlardan sukabağına göre daha kullanışlı bir malzemedir. Çünkü hindistancevizi kalın kabuklu olduğu için zamanın aşındırmasına ve yıpratmasına daha dayanıklıdır. Ancak hindistancevizi bir meyve olduğu için, istenilen büyüklükte meyveler

1 Teke yöresi; Burdur'un tamamı, Denizli'nin Acıpayam, Çameli, Kızıllıhisar, Honaz, Çivril, Isparta'nın Yalvaç, Şarkıkaraağaç, Afyonkarahisar'ın Dinar, Başmakçı, Antalya'nın Elmalı, Finike, Demre, Korkuteli ile Muğla'nın Fethiye ve Ortaca ilçelerini kapsayan yörenin adıdır.

2 Ancak, deniz salyangozu kabuğu gibi değişik malzemelerin denendiği kemaneler de üretilmiştir: Bu deneme Tahsin Yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

her zaman bulunamamaktadır. Bu yüzden kabağın ve hindistancevizinin yanı sıra, çeşitli ağaçların kullanımına zamanla ihtiyaç duyulmuştur. Günümüzde, büyük şehirlerde, özellikle İstanbul'da değişik ağaçlardan kemaneler daha çok tercih edilir olmuştur (bkz. Şekil 2).

Deri olarak genellikle hayvan derisi (oğlak, balık gibi) ve yürek zarı (oğlak gibi) kullanılır. Tel bakımından ortaya çıkan farklılık ise, bazı yapımcıların üç, bazılarının dört teli olan kemaneler imal etmesinden kaynaklanır.

Günümüzde kabak kemane çalgısının Türk müziği konservatuvarlarında 'kemane' adı altında öğretilmesi, bu çalgının unutulmaktan kurtarılıp akademik ortama sokulmasını sağlamıştır. Geline bu aşamada çalgının her konuda (çalgi yapımı, akordu, telleri, eğitim yöntemleri, çalım tekniği vb. gibi) bir yeniden değerlendirmeye ihtiyacı olduğuna inanıyorum. İlk planda göz önünde tutulması gereken nokta çalgının ana malzemesidir. Kemane için en uygun malzeme Hindistancevizi ve su kabağı değil, istenilen şeklin rahatça verilebildiği ağaçtır. Nitekim kemanenin yaşayan en yakın akrabası olan 'kamanca' günümüzde ağaçtan imal edilmektedir.

Yörük Kemenesi

Yirminci yüzyıl başlarından beri fasıl müziğinde kullanılan, armudi kemençeye benzeyen bazı Anadolu halk çalgıları vardır. Bunlar yöreden yöreye ufak tefek farklılıklar gösterir. Fakat ortak yönleri armudi biçimli olmalarıdır. Bu çalgılardan günümüze kadar ulaşabilmiş örnekler arasında 'yörük kemenesi' ve 'tırnak kemane' sayılabilir. Özellikle Teke yöresinde kullanılan yörük kemenesi, isminden de anlaşıldığı gibi, günümüzde Yörük Türkmenleri sayesinde varlığını hâlâ sürdürebilmektedir. Gerek biçimleri, gerekse çalış tekniğı bakımından yörük kemenesi ile fasıl kemençesi önemli benzerlikler gösterir. Aynı şekilde tırnak kemane de biçim ve çalış tekniğı bakımından fasıl kemençesine benzer. Kastamonu ve civarı tırnak kemanenin en yoğun olarak kullanıldığı yöredir. Çalgının adının da tellerine tırnakla dokunularak çalınmasından kaynaklandığı yöre halkı arasında dillendirilmektedir.

Yörük kemenesine kimi yerlerde 'çoban kemenesi' de denilir. Teke yöresinde gözlemediğimiz gibi, 'kemene' kelimesi 'kemane' yerine kullanılmaktadır. Halk müziğı araştırmacısı Abdurrahman Ekinci³ Burdur'a bağılı Aziziye'de, Kemer'de (Akçaören köyü) ve Dirmil'de (Mařta, öbür adıyla Ballık köyü), Antalya ili dağı beldesi Akkoç köyünde (Bödeme) ve bazı Muğla köylerinde sürdürdüğü

3 Burada, çok kıymetli çalışmaları olmasına karşın yeterince tanınmadığı için Abdurrahman Ekinci'den kısaca bahsetmekte fayda görüyoruz. 1944'te Burdur'da doğan Ekinci, müzik ve halk kültürü üzerine yoğunlaşmış araştırıcı bir yazardır. Öğretmen okulundan mezun olduktan sonra Gazi Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi'nde bir süre müzik eğitimi almıştır. 1966'da Burdur'un Dirmil ilçesinde sınıf öğretmenliğine başladığı yıllarda Yörüklerin kültürü üzerine araştırmalarına başlamıştır. Uzun soluklu bağımsız araştırma hayatında özellikle Yörüklerin halk çalgıları ve yöresel giyimleri üzerine uzmanlaşmıştır. Kendisiyle beraber yürüttüğümüz alan çalışmalarında özel koleksiyonunu ayrıntılı şekilde incelemiş bulunduğumdan, kendisinin araştırmacı yazarlığın yanı sıra çok kıymetli bir arşivci ve koleksiyoncu olduğunu kaydetmek isterim.

Alan araştırmalarımda bana destek verip özel koleksiyonundan yararlanmama da izin veren Abdurrahman Ekinci'ye, mülakat ricamı kabul ettikleri ve tecrübelerini paylaştıkları için Tahsin Yazar ile İzzet Çiloğlu'na, malzeme bilgisi ve teknolojisi hakkında yararlandığım Hüseyin Enis Karahan'a burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

araştırmalarda bu çalgıya rastlamıştı. Onun gördüğü çalgılar, yapıları, telleri ve tınları bakımından bazı farklılıklar göstermekteydi. Abdurrahman Ekinci'nin belirttiğine göre, "Burdur'un Akçaören köyünde bulunan bir yörük kemenesi, Kambır Osman ve Himmet Aldemir adlı çalgı yapımcılarınca 1935 yılı dolaylarında imal edilmiştir. Bu çalgının gövdesi ile can direği kızıl ardıç, kapağı çam, burguları şimşir ağaçlarından yapılmıştır. Telleri ise, birçok işlemden geçirildikten sonra kurutulan keçi bağırsağından yapılmış kırıstendir. Üç teli olan çalgı tıpkı 'hegit' ve 'tırnak kemane' gibi, parmağın tele basması yerine tırnağın tele dayandırılmasıyla çalınmaktadır" (Ekinci 2010).

Ekinci aynı zamanda kemene çalgısının(bkz. Şekil 3) bir kopyasını imal etmiştir (bkz. Şekil 4). Bu imal edilen çalgı hakkında bazı önemli bilgiler şöyledir:

Gövdesi 12 cm çapında, kızıl ardıç ağacından; bu ağacın üstüne çalgının çizilen kalıbı konulup sap ve burğu delikleri belirlenerek oyulmuş; göğüs için, kurutulmuş çam ağacından hazırlanan, 3 mm kalınlığındaki bir parça kullanılmış; fasıl kemençesinden farklı olarak, çalgıya cila vurulmamış; yayı hilal şeklindeki bir ağaç dalına atkuyruğu bağlanarak hazırlanmış; reçinesi de doğal çam reçinesidir.

Karadeniz kemençesinden ayırmak amacıyla zaman zaman 'fasıl kemençesi' olarak da adlandırılan armudi kemençenin tarihi gelişimine bakacak olursak, onsekizinci yüzyılın ortalarından geriye gitmek zorlaşır. Her şeyden önce çalgının adı başlı başına bir sorundur. Hem ıklığa, hem de rebaba 'kemançe' ve 'kemençe' de denilmesi ve aynı zamanda Karadeniz kemençesinin de 'kemençe' olarak anılması, durumu karmaşık hale getirmiştir. Fakat "armudi kemençe ondokuzuncu yüzyılda daha çok çalgılı kahvelerde, meyhanelerde icra edilen eğlence musikisinde, özellikle köçekçeler ve tavşancalarla Rumeli havalarında kullanılan bir 'kaba saz'dı. Kemençe ustası Vasil (1845-1907) bu çalgıyı yüzyılın sonlarına doğru 'ince saz' takımlarına sokmayı başardı. Kemençeyi gene büyük ustalıklı çalan Tanburi Cemil Bey'den sonra bu saz artık fasıl topluluklarının vazgeçilmez çalgısı olmuştur" (Aksoy 1994: 110).

Sonuç

Gerek kabak kemane, gerek Yörük kemenesi Anadolu'da yüzyıllardır yaşayan ama zamanın akışı içinde birbirinden farklılaşmış olan halk çalgılarıdır. Bazı yörelerde, bugün iki ayrı çalgı gibi görünmesine karşın, ortak bir adla, "kemene" adıyla anılmaktadır. Bu bildiride, bu çalgıların tanıtımının yanı sıra, devamlılığını da sağlamak amacıyla yapısal özelliklerinin ve üretim tekniklerinin bir düzene oturtulması gereğine dikkati çekmek istedim. Bir çalgı belli bir anlayış ve yöntemle öğretilmezse o çalgının kaybolma tehlikesi başgösterir. Dolayısıyla, kabak kemane konservatuvarların öğretim programlarına sokulmakla koruma altına alınmış olmaktadır. Ne yazık ki, Yörük kemenesi artık can çekişiyor, geleceği karanlıktır. Bu yüzden Teke yöresinde daha geniş derleme çalışmalarına, bu arada yaşayan icracılarla yapımcıların bilgilerinin, tecrübelerinin kayda geçirilmesine ihtiyaç vardır.

Referanslar

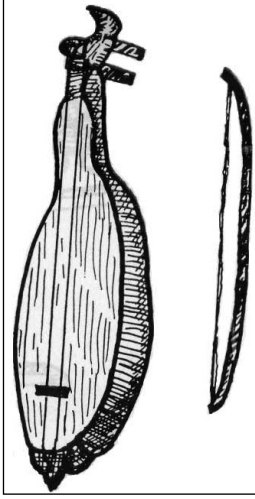
- Aksoy, B. 1994. *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Ekinci, A. 2010. *Tekelinin Telinden Dilinden*, Ankara: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Gazimihal, M. R. Eylül, 1953a. "İklık". *Türk Folklor Araştırmaları*, 50(3), s. 785.
- Gazimihal, M. R. Aralık, 1953b. "Yine 'İklığ' Hakkında", *Türk Folklor Araştırmaları*, 53(3), 834-835.
- Gazimihal, M. R. (1958). *Asya ve Anadolu Kaynaklarında İklığ*. Ankara: Ses ve Yel Yayınları.
- Yalın, A. R. (1940). *Cenupta Türkmen Çalgıları*, Adana: Seyhan Basımevi, s. 34.

Şekil 1. Kabak kemane
(Ekinci koleksiyonu)

Şekil 2. Kemane
(Kadir Verim koleksiyonu)

Şekil 3. Kemene
çizimi (Ali Rıza Yalın,
1940)

Şekil 4. Kemene
örneği (A. Ekinci koleksiyonu)